

מחומר לרוח

האתגר של הוראת אמנות

שיעורי אמנות חושפים את התלמידים לסכנות מיוחדות, ומאותה סיבה מזמנים להם גם אפשרויות מיוחדות - לגלות עולם חדש, לגלות את עצמם. כדי שהאפשרויות האלה יתמשו המורה לאמנות חייבת לעשות שלושה דברים לפחות

מיכל כרמון

שיעור האמנות הוא יחיד במינו במערכת החינוך. נפלה בידי זכות גדולה לעסוק בתחום זה ב-25 השנים האחרונות. הוראת אמנות כשלעצמה, מלבד השוני בגיל התלמידים ובאופיים, מחייבת שילוב פורה בין תחומים רבים: ידע של תוכן אמנותי, ידע טכני, יכולת אבחון של התלמיד והלך רוח בזמן נתון, הבנה של תהליכי יצירה, תקשורת, בניית אמון, יכולת המשגה. במילים אחרות, ממש לא מובן מאליו שהתהליך יצליח. השיעור יתנהל, ייעשו עבודות, יועבר חומר באמצעות תמונות והסברים טכניים, אך האם יהיה חיבור אמיתי של התלמיד עם עצמו? האם העבודה שיעשה תהיה משמעותית לו? האם העבודה תישאר בחזקת תרגיל או אולי תתרומם לדרגה גבוהה יותר של יצירת רעיון, תוצר ויזואלי בעל איכות שלא היה שם קודם? המבחן של שיעורי האמנות טמון אפוא בשאלה אם התלמידים הצליחו ליצור גשר בין חומר לרוח.

הרוח נכנסת לחומר

מתי מקבל רישום בעיפרון על דף משמעות? מתי הופך גוש חומר לפסל? מה הופך ציור בצבע לקומפוזיציה צבעונית בעלת ערך? יצירות האמנות הגדולות בתרבותנו הן בראש ובראשונה צבעי שמן על בד או גוש חומר שפוסל או מיחבר (קומפוזיציה) בין עצמים שיצרו הקשר חדש. ובכל זאת השתאותנו מול דיוקן של רמברנדט, פסל של מיכלאנג'לו, תמונה של פיקאסו או יצירה אחרת ש"עושה לנו את זה" מראה שאיזושהי רוח נכנסה בחומר. תובנה, רגש, יכולת העברה של המציאות או יכולת בנייה של מציאות בדיונית בצורה משכנעת. האמן הכניס את רוחו ליצירה, והיא כבר איננה חומרית בלבד; יש בה גם רוח. רוחו של האמן שנכנסה ליצירה מתקשרת עם רוחו של הצופה ונותנת מקום למרחב תרבותי - להנאה, להבנה, למחשבה ולתחושה של התעלות מעל ליומיומי.

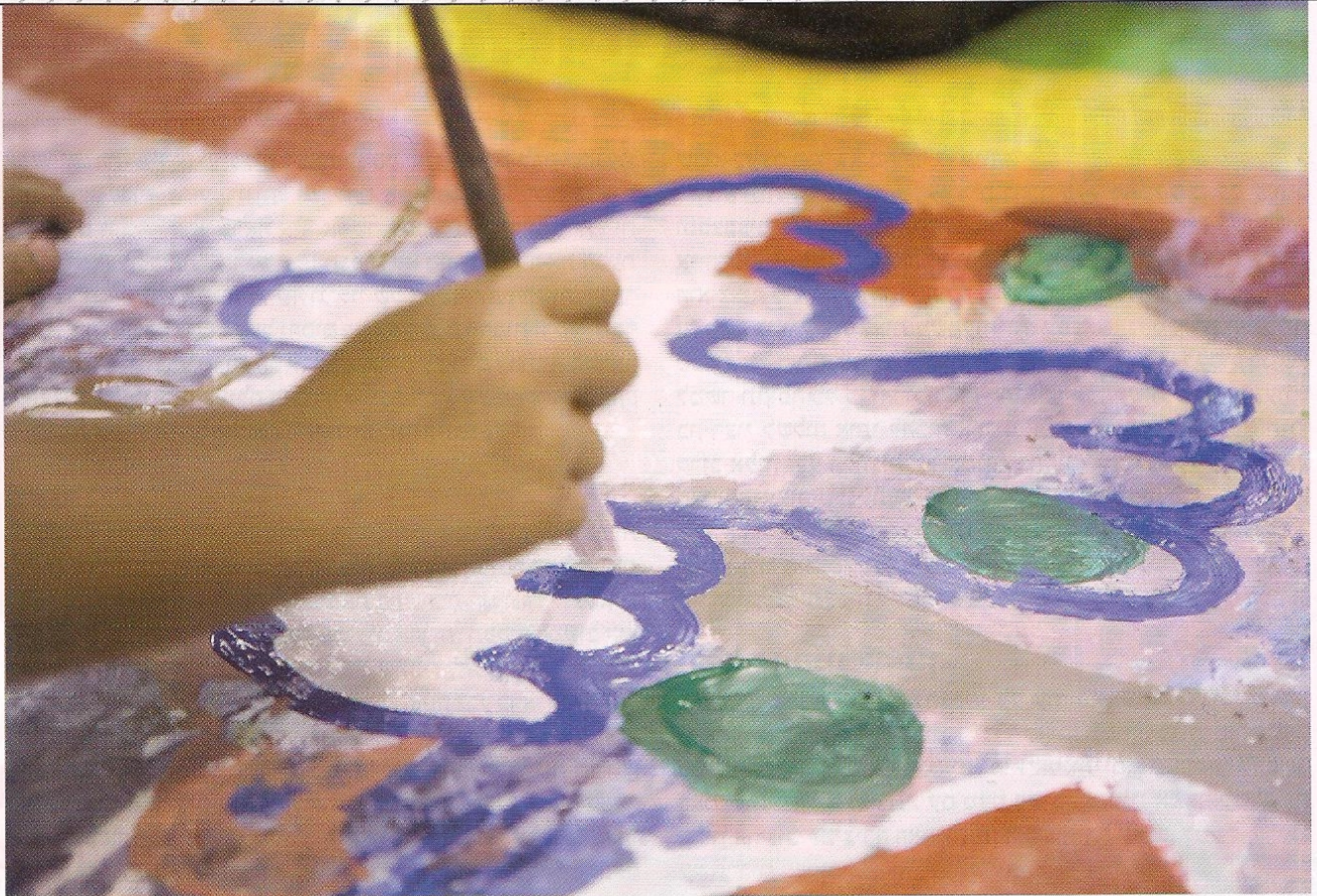
כל אחד מאתנו זקוק לסוג אחר של אובייקט שיאפשר לו את הכניסה הזאת לעולם אחר, ולכן טעמנו האישי שונה. טעם אישי מעיד על מבנה אישיות שונה שמוביל לבחירות שונות (פיתוח ההקשבה של התלמיד לטעמו האישי ולהעדפותיו האישיות העצמאיות הוא לפיכך אתגר מרכזי שזומן שיעור האמנות. טעם אישי הוא דבר דינמי ומתפתח, ולמפגש המתרחש בשיעור עשויה להיות השפעה רבה עליו).

"אני לא יודע לצייר"

במערכת השמשימות הניתנות בה הן בעיקר הפנמה של חומר נלמד, שינון ושימוש מוגדר בידע בצורת בחינה או מטלה מוגדרת אחרת, זה לא מובן מאליו שתלמיד ישתף פעולה עם תהליך מחייב וחושפני כל כך. המשפט שנאמר לעתים קרובות בשיעור, "אני לא יודע לצייר", הוא לחם חוקו של המורה לאמנות, והוא מצביע על קושי אמיתי: הרי כל קו נראה לעין של הזולת. תחושת התלמיד החושש שחולשתו תיראה ברבים היא תחושה משתקת. במבחן במתמטיקה תמיד תוכל לטעון שפספסת שאלה או לא היה לך זמן להתכונן, אבל מה תגיד כשהציור על הדף יפגין לעיני כול את חולשתך, את חוסר הכישרון שלך? איזו רשת ביטחון יכולה להיזרק אליך במצב כזה? לכאורה, העניין חסר סיכוי. בגיל הנעורים, כשהדימוי שלי בעיני אחרים גורלי כל כך והביקורת העצמית בשמים, איזה מורה יוכל להרים את הכפפה? ואף על פי כן, הניסיון שלי ושל מורים אחרים מראה שזה אפשרי.

מה אם כן מאפשר לשיעור אמנות להצליח? התשובה היא בניית סביבה שמתקיימים בה תנאים נכונים ליצירה אמנותית. מהם תנאים אלו? מניסיוני האישי ועל סמך צפייה בעבודתם של מורים אחרים, הגעתי לשלושה תנאי מפתח:

- * המשימה צריכה להיות ברורה ופתוחה בעת ובעונה אחת, כך שכל תלמיד יוכל להתחבר אליה בדרכו.
- * על המורה ליצור מעין "בועה של הסחת דעת" שעוקפת את החסמים שהוכרת. אם זה אכן מצליח, התלמידים צוללים למצב של זרימה (flow). במצב כזה הם מתנתקים מגורמים מפריעים כגון שיפוטיות עצמית, קושי טכני, משימה לא ברורה ועוד, ומתחברים

לכאורה, העניין חסר סיכוי. בגיל הנעורים, כשהדימוי שלי בעיני אחרים גורלי כל כך והביקורת העצמית בשמים, איזה מורה יוכל להרים את הכפפה?! ואף על פי כן, הניסיון שלי ושל חורים אחרים מראה שזה אפשרי

התלמידים מוזמנים לצאת למסע. אני אומרת להם שהגענו לאי בודד שאין בו עפרונות. יש להם רק מספריים, כמה ניירות צבעוניים ודבק. "בואו נראה איך אפשר להגיד כמה שיותר למרות ובגלל המגבלה הזאת"

העבודה היא... המטרה היא... המשימה שלהם. * יש לתת משוב מתאים תוך כדי תהליך העבודה וגם בסיומה לצורך חשיבה מסכמת על העבודה שנעשתה. ארחיב מעט על שלושת התנאים הללו, במיוחד על התנאי האחרון, שיש לו חשיבות מיוחדת בעיניי.

משימה ברורה ופתוחה

הגדרת המשימה היא חלק מהפתיחה של השיעור, והיא מעבירה ידע על אמנות והסבר על המשימה המעשית. בשיעור בנושא קומיקס, לדוגמה, לאחר הקדמה על שפת הקומיקס וסימניה המאפיינים מתבקשים התלמידים ליצור סיפור בתמונות של התרחשות לאורך זמן. ההצעה היא להתחיל ממפגש בין שתי דמויות שהם יוצרים ולהמשיך משם. ההסבר על שפת הקומיקס מספק כלים ורעיונות, "קצה חוט". בניית הסיפור ותוכנו הם בידי התלמיד. כל סיפור שייבחר יהיה לגיטימי, והיכולת הביצועית בציור אינה העיקר. ההסבר צריך להיות ברור ומוזמין להשתתף במשימה. משימה ברורה אך לא מספיק פתוחה בהקשר זה תהיה העתקה טכנית של תמונה בלי מקום לתכנים שהתלמיד בוחר. עם זאת גם משימה פתוחה מדי ולא ברורה מספיק חוסמת את תהליך היצירה. למשל להנחיה "תעשו עבודה חופשית באמצעות קומיקס..." תגובות אפשריות יהיו: "ממה להתחיל?", "אין לי רעיון", "אני לא יודע לצייר".

בועה של הסחת הדעת

כיצד מסיחים את דעתו של התלמיד ומאפשרים לו לצאת לדרך משוחרר כמה שיותר מכל אותן עכבות חברתיות? הנה דוגמה אחת

אפשרות: התלמידים מוזמנים לצאת למסע. אני אומרת להם שהגענו לאי בודד שאין בו עפרונות. יש להם רק מספרים, כמה ניירות צבעוניים ודבק. "בואו נראה איך אפשר להגיד כמה שיותר למרות ובגלל המגבלה הזאת". הדגש על התנסות לא מוכרת מסיח את הדעת מהתוצר ומאפשר התנסות חדשה וגילוי של אפשרויות חדשות. הסבר של המורה תוך כדי עבודה על יחסים בין צבעים, על דמות ורקע ונוסף על כך התבוננות במגוונות הנייר של מאטים עשויים להוסיף השראה ולהעשיר את הגילוי. פעולת היצירה מוצגת כסוג של מחקר או משחק שמשכיח זמנית מהתלמיד את התוצר הנלווה לתהליך.

משוב

במהלך השיעור נשאלות שאלות רבות, חלקן טכניות וחלקן קשורות לתוכן. לתשובה של המורה יש תפקיד חשוב בעיצוב תפיסת התלמיד את עצמו כיוצר ובנכונותו לחפש בעצמו את התשובות הנכונות לו (שאינן בהכרח התשובות שהמורה מחפש). במילים אחרות, תפקיד המשוב הוא לעודד את התלמיד לבטוח בעצמו כדי שיוכל להגיע לדרך היצירה האישית הנכונה לו. למשל, כשתלמיד שואל "איזה צבע כדאי לי להוסיף פה?", המורה בדרך כלל יציע צבע שנראה לו מתאים. אך האם הוא מעצים בדרך זו את יכולתו של התלמיד לבחור ולהאמין בהחלטותיו? תשובה אפשרית אחרת שאני ממליצה עליה היא: "בוא, אני אחזיק לך את הציור מרחוק ונראה מה מתבקש לך להוסיף. האם חשוב להוסיף עוד צבע? איזו הרגשה אתה רוצה לתת בציור? האם אתה רוצה להרגיש חלק מסוים או לשלב אותו?". הוספת הסבר קצר על יחסים בין צבעים מנוגדים תעזור לתלמיד לגבש את עמדתו והעיקר – התשובה שיגיע אליה תהיה שלו, גם אם המורה היה בוחר בפתרון אחר. עלינו לשנן לעצמנו שהעבודה הנעשית כרגע אינה המטרה. המטרה היא לפתח יכולת לקבל החלטות נכונות בתחום האמנות, לשפר את היכולות הטכניות ואת ההבנה האמנותית. את הפירות נקצור בשלב מאוחר יותר.

משוב הניתן על עבודה שהושלמה צריך להיות ענייני ולעסוק ברכיבי העבודה. המילה "יופי" פשטה את הרגל בקרב התלמידים. הם חשים שהיא סתמית ומיועדת לגרום להם להרגיש טוב בלי קשר לתוצר. כאשר המורה מציין מה הוא רואה כהישג בעבודה – למשל, "אהבתי את הדרך שבה חיברת פה שני דברים מנוגדים שמעלים שאלה, אפשר אפילו להקצין את זה" או "הבחירה בצבעים מאוד עדינה ויוצרת תחושה של שקט, לזה התכוונת?" – המשוב יעודד תחושה של אמינות בקרב התלמיד ויקדם אותו. התלמיד יבין יותר מה הצופה קולט מהעבודה, ויחליט בהתאם אם לכך התכוון.

הבה נתבונן בעוד דוגמה מתוך תהליך ההנחיה בחטיבה העליונה לקראת בחירת נושא לתערוכת הבגרות. התלמיד טוען שאין לו קצה חוט, שאין לו מושג באיזה נושא לבחור לתערוכה. אני שואלת אם היו לו כמה רעיונות שעלו ונפסלו.

"היו", הוא אומר, "אבל שום דבר לא ממש תפס אותי".

"בוא תתחיל מאחד כזה שפסלת", אני משיבה.

התלמיד מתאר בקצרה את הרעיון שנפסל. אני שואלת כמה שאלות בנוגע לרעיון: "איך ראתי את זה בעיני רוחך? באיזה חומר? באיזו טכניקה?".

תוך כדי חשיבה על השאלות, התלמיד מתחיל לראות את הרעיון בצורה מוחשית יותר.

"למה הרעיון נפסל?", אני שואלת. הסיבות הן לפעמים טכניות, ואז, אם יש לי עצה טכנית טובה, היא עשויה להפוך את הרעיון לאפשרות ריאלי. לעתים, גם כשנמצא פתרון טכני, התלמיד מבין

שהוא בעצם כבר לא מחובר לרעיון.

רעיונות ונושאים משמעותיים בדרך כלל מתקשים על קיומם ומבצבים בדרך זו או אחרת. לפעמים זה קורה בשיחה השלישית או הרביעית, אבל דבר אחד ברור: הרעיון צריך להיות של התלמיד, הוא צריך להרגיש שהוא מחובר אליו ושהוא "בוער בעצמותיו". בלי זה קשה להגיע לתוצאות משמעותיות. לפני שאני מבררת היתכנות טכנית של רעיון, אני בודקת עם התלמיד כמה חשוב לו לעסוק בנושא למשך תקופה כל כך ארוכה. אם התלמיד אכן קשור לנושא ומעורב בו, רצוי לשלוח אותו להכיר אמנים אחרים שנמצאים בתחום תוכן קרוב אליו. ידע רלוונטי על אמנות בתחום יעשיר את העבודה ואת האמירה. עצות טכניות רלוונטיות גם הן הכרחיות כמובן.

לאורך כל התהליך אסור לנו לשכוח שהאחריות היא של התלמיד ושהדילוג הפנימי שלו והעשייה בפועל צריכים לנבוע ממנו. המשוב של המורה צריך לכוון לשם, ולא לתוצרים ש"נראים טוב" בעיני המורה.

הוראת אמנות וחינוך

בטרם אסיים ברצוני להצביע על עוד פוטנציאל חינוכי שטמון בהוראת אמנות: שיעור אמנות יכול להיות גם הזדמנות טובה לדון בנושאים חינוכיים רלוונטיים חוץ-אמנותיים, שאפשר להפנים באמצעות תהליך יצירתי. עם מעט חשיבה ותכנון אפשר לשלב בין הדיון החינוכי והיצירה האמנותית; האחד תורם לאחר. למשל, שיעור על תרבות הצריכה.

בשיעור היכרות בכיתות ז' אני נוהגת לתת לתלמידים לעצב לוגו של השם שלהם שיספר באמצעים ויזואליים על עצמם. אני מקדימה לכך שיחה על עולמנו הצרכני והשפעתו על תודעתנו, על תשומת לבנו ועל כיסונו. אני מביאה לשיעור תמונות לוגו רבות גזורות מעיתונים, מבקבוקים וממוצרי צריכה אחרים ומנתחת אותן עם התלמידים: מה משדרות האותיות המרובעות והיציבות של "איקאה" לעומת "קוקה קולה" המסולסל והקופצני? מה תפקיד ה"ח" בלוגו של תיאטרון החאן? זה שיעור מוצלח מכמה סיבות:

הוא מאפשר לתלמיד להתייחס לשמו המובן מאליו כאל תופעה ויזואלית עם אפשרויות ומגבלות. הוא מאפשר גם לתלמיד חסר ביטחון להתבטא, כי לכתוב כולם יודעים, ומאפשר לבעלי ביטחון להתבטא בציור.

הוא מותח את הדיון מעבר לאמנות לנושאים של איכות סביבה, צרכנות וגלובליזציה.

הוא נותן למורה הזדמנות ללמד שילוב בין רישום לעבודה בצבעי מים.

ולא פחות חשוב, הוא מאפשר למוציא לאור בגילי המתקדם לזכור את שמות התלמידים ולשבור מחיצות ("אני רואה שאת רוקדת"); "אני רואה שאתה אוהד של בית ר'").

לסיכום, הוראת האמנות מורכבת ומחייבת. אני חשה לעתים שהיא כרוכה בדיני נפשות. הפגיעות של התלמידים גדולה יותר בשיעורי אמנות מבשיעורי אחרים שעוסקים בידע בלבד. ומאותה סיבה שיעורי האמנות מוזמנים אפשרות להגיע אל הרבדים העמוקים בנפשו של התלמיד. כאשר התהליך מצליח, ונוצר מפגש אמיתי ומשמעותי בין חומר לרוח, התרוממות הרוח של התלמיד והמורה שווה כל מאמץ. □

מיכל כרמון היא מורה לאמנות בבית הספר "ליד האוניברסיטה" בירושלים